

Julijana Vöröš

Od tišine in iskanja do zgodb in pisateljskih prostorov

Literarno kritiški (v)pogled

**Branko Šömen: Tišina za oči.
Mengeš: Ciceron, 2020.**

Zakotni kraj Auschwitz, nedaleč od Krakova. Kraj nesrečnega imena. Zadnja jesen pred koncem druge svetovne vojne. Zavezniki prodirajo, nemški ideali o »nadčloveku« se krhajo. A dokler je še mogoče, je treba vztrajati. Če Židje niso ljudje, vredni življenja, pač niso. Zapoved je zapoved, vojaški ukaz. Prekmurski pisatelj in režiser Branko Šömen, ki je v osemdesetih letih bival v ZDA in se zadrževal tudi v Hollywoodu, se je tam srečal z hrvaškim režiserjem iz emigracije Brankom Lustigom. Spomini na zloglasno taborišče so bili takrat še vse preveč živi in Šömen se je na prigovarjanje Lustiga odločil napisati scenarij za film. Ta sicer ni bil nikoli posnet, ga je pa več desetletij kasneje predelal v roman in posvetil zdaj že pokojnemu ameriškemu prijatelju ter znancem iz lastnega otroštva, katerih usodo je poznal. Pripoved o tej usodi je kruta, da bolj ne bi mogla biti. Še posebej izstopajo člani t.i. Sonderkommande, taboriščniki, ki so jih nemški vojaki izkoristili. Podarili so jim »upanje«, da so v njihovem imenu dokončali, kar bi lahko dokončali tudi sami. »Upanje« na preživetje, ki ga ni bilo. Roman, ki bi, če ne bi bilo ohranjenih priče-

vanj preživelih, mestoma spominjal kar na hollywoodske akcijske filme. Vsaj za današnjega bralca. Pripoved za vse, ki si morda ideologijo nacizma predstavljajo malo drugače. Le da je v besedilu ostalo veliko preveč zatipkanih in tudi siceršnjih jezikovnih napak.

Odlomek iz knjige (str. 40):

Med prtljago, navrženo ob železniški progi, odvezto potnikom, ki se več ne bodo vrnili ponjo, za katerimi ne bo ostalo drugega kot pepel, so stikali člani Sonderkommando pod strogim nadzorom stražarjev, esesovcev. Podobni črno-sivim krokarjem so krilili z rokami, preskakovali prtljago, se gnetli, skušali izbežati čim več koristnih, praktičnih stvari za dneve, ki so bili še pred njimi. Glavno poveljstvo taborišča jim je dovolilo, da na hitrico pobrskaajo po prtljagi, vzamejo, kar najdejo. Saj so tudi pripadnike Sonderkommande streljali vsake tri mesece, česar oni niso vedeli, jih pometali v peči in zamenjali z novimi »sodelavci hudiča v peklu«. Z radovedno strastjo so odpirali, živčno iskali predmete, ki bi jih spominjali na zunanji svet, na prejšnje življenje, obrnili so platnene nahrbtnike, kovčke, cule, jih zasukali, da so iz njih popadali deli oblek, pomaranče; jemali so, spravljali v žepe cigarete, steklenice alkohola, grške baklave, svilene pižame, porcelanaste šalice, kristalne čaše. Zlati nakit v šatuljah, zaviti v umazane žepne robce, skrit v ponošenih ženskih čevljih, zlate žepne ure, navadne ročne ure, ogrlice iz biserov in školjk, poročne prstane, moške pečatnike so odlagali v odprto kositrno posodo pred noge esesovcev.

**Irena Šrajner: Nedokončano iskanje.
Pekel: Volosov hram, 2019.**

Kmečka družina v Prekmurju, najverjetneje v šestdesetih letih preteklega stoletja. Bralec lahko kaj hitro prepozna »Pepelkino« zgodbo. Dobrosrčno dekle, za katerega pa celo starši domnevajo, da je bilo rojeno v grehu, je kamen spotike v domači hiši. Nihče ji ne privoščil lepe besede. Le garati mora in prenašati zaničevanje. Njen edini zaupnik je materin brat, ki jo nazadnje s poštenimi nameni »spelje« iz hiše na Dunaj, kjer bi si lahko začela služiti lastni denar. V tujini najde sorodno dušo in za hip se zdi, da se bo vse uredilo. Dokler »klik« od doma njene usode spet ne obrne na glavo... Preprosta življenjska zgodba, ki je avtorico navdihnila ob sodelovanju s soboškim društvom upokojencev. Ni njena prva, Irena Šrajner že nekaj let zapisuje izpovedi, ki jih pripovedujejo razni ljudje. Bolj kot usoda same junakinje, ta je upodobljena več ali manj črno-belo, bodo bralca najbrž pritegnili opisi kmečkih običajev. Že skorajda pozabljena ročna opravila na polju ali osrednji dogodek, ženitev. Se pa lahko vsi strinjamo, da je bila »moralna drža« nekdanj veliko bolj spoštovan pojem, četudi se je pogosto iz takšnih ali drugačnih osebnih koristi rada sprevrgla v svoje nasprotje.

Odlomek iz knjige (str. 53):

Sama se je preoblekla in odhitela v kuhinjo. Dišalo je po sveže pečenem drobnem pecivu. To je bilo darvanjsko pecivo, ki so ga gospodinjne peklo že dva do tri tedne pred poroko. To pecivo se je dajalo v košare, ki so jih prinašale sosede, sorodnice in botre. Košare so vsebovale nujne gospodinjske darove, kot jajčka, moko, orehe, mak, rdeče vino, sladkor, kakšno kokoško, vanilin sladkor, pecilni prašek, med, domačo marmelado, suho sadje, drobtine in še sto drugih dobrot. V kuhinji so kraljevale štiri sosede,

ki jih je mama poprosila za pomoč. Druga čez drugo so hitele govoriti in pojasnjevati svoje zamisli.

**Evgen Car: Moja zgodba.
Murska Sobota: PAZU, 2019.**

Moto, ki ga za uvod v svojo avtobiografijo navede slovenski gledališki igralec Evgen Car, nazorno ilustrira avtorjevo vodilo: bodi kar si in ne želi si, da bi bil nekdo drug. Sam ga razlaga na sledeči način: kot igravec se je moral nenehno preoblačiti, se postavljati v vlogo nekoga drugega, zdaj, na stara leta, pa si končno lahko dovoli, da pokaže samega sebe takšnega, kakršen v resnici je - »vztrajen, trmast, premočrten, nepopustljiv«. Iz takšnih lastnosti je nastala njegova avtobiografija - hudomušna in prizemljena izpoved o prednikih po očetu in materi, otroštvu v rodnem Dobrovniku, šolanju, poklicni poti in letih po njej. Spomini na ljudi, ki so mu dajali zgled, pa naj so bili to njegovi domači, učitelji v osnovni šoli ali gimnaziji. Spomini na profesorje gledališke akademije, ki so mu skozi njegove šibkosti nakazovali igralski talent. Vzponi in padci na odrih, odkrito spregovori o »mučenju«, ko se ni in ni mogel otresti govornice in naglasa domačega dvojezičnega okolja. Bi naj raje ostal kmet, šolani kmet oz. agronom? Takšna je bila želja staršev, takšne misli so se mu podile po glavi, ko se mu je zdelo, da ga igralski kolegi s svojimi sposobnostmi puščajo daleč zadaj. Biti kmet je bil vseskozi njegov drugi pol, ki ga po upokojitvi vendarle lahko uresničuje po svoje. O navezanosti na zemljo in rodno pokrajino priča tudi del njegove poklicne poti, saj je sam napisal kar dve gledališki deli, monodramo in dramo. Obe je posvetil Prekmurju in ljudem, ki tam prebivajo. Bralcu se bo morda zdelo, da avtor s težavami glede govora in jezika kar malo pretirava, saj sama že dolgo nisem brala pripovedi, v

kateri bi se tako težko odločila za odlomek. Skoraj vsak odstavek je namreč prepričljiv do te mere, da bi bil vreden ponazoritve. Pripoved izšolanega igralca, ki je daleč presegel samega sebe, igralca, ki je danes uveljavljen in cenjen, čeprav je izšel iz dvojezičnega okolja nekje daleč v stran od prestolnice. Odkrito, duhovito in stvarno pisanje. Brez odvečnega samopoveličevanja zapiše marsikatero lepo misel o svojih igralskih kolegih in drugih ljudeh, ki so mu bili blizu. Kot je običaj pri tej vrsti pisanja, ob koncu sledita še dve poglavji fotografskega gradiva: prvo iz ustvarjalnih let na odru in drugo iz družinskega življenja. Uvodno besedo je prispeval Tone Partljič in najbrž se lahko kar strinjamo z njim: »Tisti, ki te izpovedi Evgena Carja ne bo prebral, seveda ne bo vedel, kaj vrednega je zamudil.« Avtobiografijo je izdala Pomurska akademska znanstvena unija PAZU, katere člani so doktorji znanosti in druge vidne osebnosti Pomurja.

Odlomek iz knjige (str. 62):

... Vsa štiri leta gimnazije sem lezel iz letnika v letnik in vsako leto manj mislil na študij agronomije in več na igralsko akademijo in gledališče. Sploh ne vem, kje in kdo me je navdušil za igrilstvo. Vem, da se nisem odločil zaradi slave in tudi ne zaradi uspehov, še manj pa zaradi časti. To sta bili enostavno ljubezen in strast. Lahko bi rekel, da me je igrilstvo poklicalo in jaz sem se odzval. Bila je močna nezavedna želja, da se skozi teater pogovarjam z gledalci, da jih nagovorim. Imel sem občutek, da jim imam kaj povedati, celo več, premišljeval sem, da je mogoče ustvariti svet brez krivic in izkoriščanja, da bom kot igralec pomagal oblikovati svet brez sovraštva. Z leti pa žal ugotoviš, da je bil to plod mladostniškega romantizma.

Franci Just: Prekmurski pisateljski prostori. Beltinci: Zavod za kulturo in turizem, 2019.

Literarni zgodovinar in profesor Franci Just se že več desetletij vestno posveča besednim ustvarjalcem Prekmurja in slovenskega Porabja. V strokovnih monografijah na eni strani obravnava avtorje, ki so do leta 1919 ustvarjali v prekmurščini, po drugi strani pa prav tako ne prezre vseh sodobnih ustvarjalcev, ki s svojim videvanjem skrbijo za zavest o obstoju Prekmurja. V knjižici, ki jo je ob pomoči Zavoda za kulturo in turizem Beltinci izdal lansko leto, je leposlovno dediščino »Slovenske okrogline« zastavil nekoliko manj strogo teoretsko. Roko je ponudil vsem, ki jih mika, da bi prebrano ali slišano spoznali v živo. Nastal je »vodnik«, utemeljen na vodniku Slovenska pisateljska pot iz leta 2013. S pomočjo tujih in slovenskih dognanj v enem izmed uvodnih poglavij med drugim razloži pojem »literarni turizem«, nakar bralcu omogoči, da se poda na odkrivanje zanimivosti. Od vasi do mest, kjer je pisatelj zapustil kakšno sled. Rojstne hiše, takšna in drugačna obeležja ... Obravnavani so ustvarjalci, katerih življenjska in s tem ustvarjalna pot se je že iztekla. Ob vsem, kar je ostalo za njimi, nihče več ne bo mogel kar tako zamahniti z roko, češ, leposlovje me pač ne zanima, saj je vse le izmišljeno. Prav gotovo bo knjižica, ki jo lahko mimogrede spravimo v žep ali stranski predal nahrbtnika, marsikomu vzbudila skomine. Iz gole radovednosti najprej izletniške, nato pa še bralne. In si bo nazadnje priznal, da prekmurski pisatelji ali drugi razumniki že niso bili kdorsibodi. Da si je vredno zapomniti vsaj njihova imena in kraje, v katerih so se zadrževali. Poučna in razvedrilna dopolnitev šolskega znanja!

Odlomek (iz avtorjevega uvoda, str. 7):

Knjižica nima ambicije vodnika, je le osnovni obris za pot, ki bo mogoče kdaj nastala. Napisana je bila s tihim upanjem, da se bo to morda nekoč zgodilo. Da bodo morda kraji, ki so navedeni v njej, nekoč postali 'tudi' literarni kraji. Takšni kraji, ki v kreiranje svoje kulturno-turistične podobe in nagovarjanje obiskovalcev vključujejo tudi duhovno dediščino, kot so jo v svojih delih ustvarili prekmurski pisatelji, in 'njihovo' materialno spominsko dediščino; kraji, ki ob barvah, zvokih in vonjih pokrajine obiskovalce nagovarjajo tudi z njenimi besedami.

